

Ady taryhdan öçürilmek islenen melike: Hatşepsut

Category: Kitapcy, Zenan şahsyýetler

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Ady taryhdan öçürilmek islenen melike: Hatşepsut ADY TARYHDAN
ÖÇÜRILMEK ISLENEN MELIKE

► HATŞEPSUT

Hatşepsut (ýa-da Maatkare, Maat-ka-Ra), Gadymy Müsür taryhynyň iň täsin we saýlama zenan şahsyýetleriniň biri. Ol tutuş 22 ýyllap faraon tagtynda oturypdyr we Müsüri boýdan-başa täzeden

özgerdipdir. Emma näme üçindir aradan çykan badyna onuň adyny hakydallardan öçürmäge synanşypdyrlar. Megerem, munuň ýeke-täk sebäbi bar – olam onuň zenan bolmagydy. Tä DNK barlaglary geçirilip, onuň faraon tagtynda oturandygy subut edilýänçä Hatşepsutyň ýaşap geçen hökümdardygyny inkär edildi. Emma Hatşepsut hakykata göz ýetirmeginiň ýeke-täk ýolunyň taryh dældigini-de subut etdi.

Hatşepsutdan söz açmagymyň ilkinji sebäpleriniň biri, onuň ýok edilmek islenen yzlarynyň häli-häzirlerem has köp adama görünmegidir. Iň gyzykly ýeri bolsa, oňa degişli ybadathananyň antiki dünýäniň ot-çöpler arkaly em edilýän we gозellik reseptleriniň alynýan ilkinji merkezi bolmagydy. Geliň, onuň gyzykly ömür kyssasy bilelikde okalyň.

Hatşepsut Müsür taryhynda öçmejek yz galdyran beýik hökümdardyr.

* * *

Melike Hatşepsut Müsür taryhynyň ilkinji zenan faraonydyr. Ilkinji zenan faraon bolmak bilen birlikde Hatşepsut öz döwrüniň iň uly söwda ýollarynyň inisiatorydyr we onuň zenandygy öz ölüminden ýüzlerçe ýyl geçensoň mälim edildi. Muňa garamazdan onuň ýeterlik derejede tanalmazlygyna ondan soňky tagtda oturanlaryň diňe öz bähbitlerini arayan şöhratparazlyklary sebäp boldy. Bu bolsa onuň adynyň we eden işleriniň taryh sahypalaryndan ýitip gitmegine getirdi.

Hatşepsut gadymy Müsüriň 18-nji nesilşalygy döwründe höküm sürüpdir. Onuň ejesi Ahmos, kakasy Tutmos I. Tagtda oturan wagty boýunça dürli pikirler orta atylýar. Bir çaklama görä, ol b.e.öňki 1503-nji ýylda tagtda oturyp, b.e.öňki 1445-nji ýyllara çenli höküm sürüpdir. Hatşepsut häkimiýet ugrunda oňuşmazlyklar güýjän döwürde faraon tagtyna çykypdyr. Kakasy Tutmos I gaýduwsyz serkerde bolupdyr.

Tutmos I özünden öňki faraonlaryň heniz gitmedik ýurtlaryny öz döwletine birikdirip başarypdy. Baş çagasy boldy, emma diňe Hatşepsut ölmän galdy. Faraon saýlamak jogapkärli işdi we onuň ogly ýokdy. Şular ýaly ýagdaýda ikinji derejeli aýallaryň

çagalary-da faraon bolup bilýärdi. Gadymy Müsürde dogan bilen doganyň nikasy oňlanylýardy. Şeýtmek bilen olar nesilşalygyň ganyny bozman saklajak bolýardylar. Hatşepsudam bu ýörelgä eýerilip, hökümdaryň ikinji aýalyndan bolan (ýarym begzada) Tutmos II-e äre çykaryldy. Şol wagt Hatşepsut 12, Tutmos 20 ýaşyndady. Ilki Nefruri diýen gyzlary dünýä indi. Ýaşasyp ýörkäler adamsy üstüne Aset atly aýaly aldy. Aset bilen bir wagtyň özünde çagasy bolan Hatşepsut ikinji gyzyny, Aset bolsa ilkinji ogluny dünýä inderdi. Hatşepsut günüsü Asetiň ogluny öz çagasy ýaly gowy görüpdür.

Hatşepsut otuz iki ýaşyndaka ýaňy kyrk ýaşan Tutmos II aradan çykypdyr. Tutmos II ejiz bolandygy üçin uruşlara hem gatnaşyp bilmändir. Hatşepsut adamsynyň ölüminden soň ogly bolmandygy üçin tagty öweý ogly Tutmos III-e bermejek bolup, şol döwrüň baş ruhanysy bilen gizlin dilleşipdir.

Adamsy Tutmos II-den soň Tutmos III-iň tagta çykalydygyna garamazdan, onuň heniz çagadygyny tutaryk edip, Hatşepsut hökümdaryň naýyby hökmünde özüni faraon diýip yglan edipdir. Erkek eşigini geýip, ýüzüne ýasama sakgal dakynypdyr. Ol antiki Müsüriň taryhynda naýyp yglan edilen ýeke-täk zenandyr. Hatşepsut ýaşdygyna garamazdan, tagta geçen badyna güýçli syýasy ukyplary arkaly erkek gegemoniýasyna göz edip tegelek ýigrimi iki ýyllap tagta oturmagy başaran ilkinji zenan faraondyr. Onuň başaranyny başaran zenan Müsür taryhynda başga barmy-ýokmy, ony bilemzok welin, Hatşepsutyň ömür ýoly we başdan geçirenleri ilkinji zenan hökümdar hökmünde taryh sahypalarynda mynasyp ornuny eýeledi. Hatşepsut şol bir wagtyn özünde gadymy Müsüriň taryhynda ilkinji naýyp yglan edilen zenandyr. Hatda ol özünden has meşhur Nefertita we Kleopatra ýaly melikelerdenem has güýçli hökümdar bolupdyr.

Abadanlaşdyryş işlerine köp üns beren Hatşepsutyň wagtal-wagtal erkek eşigine we ýasama sakgala bürenip gizlinlikde halkyň arasyna aýlanandygy hem rowaýat edilýär.

Taryhy çeşmeler Hatşepsutyň ýigrimi iki ýyllyk agalygyndan soň, ýerine Tutmos III-iň geçendigini habar berýär. Zenandygyna garamazdan, onuň hökümdarlygy halky tarapyndan goldanypdyr.

Onuň faraonlyk süren döwründe Tutmos III goşunyň serkerdebaşysy bolup basybalyjylykly uruşlara gatnaşypdyr. Aralarynda tagt dawasy bolmandygyna garamazdan, Hatşepsut aradan çykansoň tagta geçen Tutmos III hökümdarlyk süren ýigrimi ýylynyň dowamynda ýazgylardaky, memorial binalardaky Hatşepsut adyny ýok etmäge çalşypdyr. Tutmos III aýalyň faraon tagtynda oturmagynyň dowam edip gelýän urp-adatlara dogry gelmeýändigini üçin munuň taryhda ýatlanmagynyň oňňüni alma pikirinde şeýdendir diýip çak edilýär.

Emma Hatşepsut galdyran memorial ýazgylarynda şan-şöhrata gyzykmaýandygyny, özüniň diňe kakasynyň gyzydygyny ýazdyrypdyr.

Onuň begzada maşgaladan bolmadyk, ýöne ussat binagär bolan Senmut bilen ýakyn gatnaşygynyň bolandygy rowaýat edilýär.

Gadymy Müsüriň taryhy we nesilşalyk hakyndaky hekaýatlaryň içi dürli pyrryldaklardan, pyssy-pyjurlyklardan, iki ýüzlülüklerden, dildüwşüklerden, arkadan urmaldan, hyýanatlardan, tagt ugrundaky göreşlerden, gozgalaňlardan, söýgi gatnaşyklaryndan, ar alyşlardan doludyr.

Bulara Hatşepsut döwründe-de az duş gelinmeýär. Sebäp diýseň kanun esasynda tagta oturmalydygyna garamazdan, kämillik ýaşyna ýetmändigini üçin hökümdar bolmadyk Tutmos III dürli pyrrykdaklara baş goşupdyr we özüne tarapdar toplan kabir pitneleriniň ýüze çykmagyna sebäp bolupdyr.

Sowatly, giň dünýägaraýyşly, güýçli, akyl-paýhasly, duýguçyl ýolbaşçy we hökümdar hökmünde özüni tanadan Hatşepsut şalyk süren döwründe düşüňjeli we hoşniýetli syýasat ýöredendigine garamazdan, ýüze çykýan pitneleri basyp ýatyrmak üçin goşunyň başynda durup harby operasiýalara gatnaşypdyr. Onuň gatnaşan Somali we Jibuti ýörişlerinde uly üstünlik gazanylypdyr.

Uzaga çeken hökmürowanlyk ýyllarynda hoşniýetli syýasat ýöreden Hatşepsut diňe pitneleri basyp ýatyrmak üçin ata çykypdyr.

Müsürli taryhçylar tarapyndan hemişe erkek hökmünde tanadylan Hatşepsutyň aýaldygy yüzlerçe ýyl geçensoň DNK barlagy arkaly ýüze çykdy we zenan faraon hökmünde taryha girdi. Onuň sakgally heýkelleriniň bardygynyň sebäbi, şol döwrüň

faraonlarynyň ýasama sakgal dakma däpleriniň bolandygyndandyr. Juwan ýaşda öweý dogany Tutmos II bilen başy çatylan melike beýleki öweý doganlarynyň gurnaýan pyrryldaklaryna garamazdan nesilşalygy diýseň gowy dolandyrypdyr. Onuň doganlary tarapyndan awy berlip öldürlendigi rowaýat edilse-de, mälim edilen ölüm sebäbi süňkde dörän rakdyr.

Hatşepsut öz adyna bina etdiren ajaýyp ybadathanasy we güýjüni alamatlandyrmak üçin ýasadan «sakgally heýkeli» bilen meşhurlyk gazanyypdyr.

Ýokarda-da aýdyşymyz ýaly Hatşepsutyň ýigrimi iki ýyllyk agalygyndan soň onuň ýerine Tutmos III geçipdir.

Hatşepsut diýseň täsin durmuş ýoluny geçipdir. Uruşlar, şan-şöhratdyr söýgi gatnaşyklary bilen geçen ömür we daşy pyrryldaklar bilen örtülen adatdan daşary ykbal.

Erkek faraonlara gaýra dur diýdirjek derejede Müsürde şalyk süren zenan beýleki faraonlar ýaly patyşalar jülgesinde mummyýalanyp ebedi äleme ugradylypdyr.

Hatşepsut barada köşgüň diwarlaryna şeýle jümleler ýazylypdyr: *«Hatşepsut iki jynsyň bähbitlerini birleşdirdi. Hemmeler onuň önünde baş egmeli!»*

Hatşepsut adynyň manysy-da «begzada aýallaryň önbaşçysy» diýmekligi aňladypdyr.

■ **Hatşepsutyň ybadathanasy**

Hatşepsutyň ybadathanasy Müsüriň Deýr ül-Bahri diýen ýerinde, patyşalar jülgesiniň Nil derýasyna uzanan ýapgydyndadyr.

Melike Hatşepsutyň hormatyna gurlan ybadathana barjak bolsaň ýapgydyň ýüzündäki sütünlere berkidilen basgançaklara çykmaly. Iň ýokarky basgançakda ybadathananyň merkezi we onuň arkasynda gaýalara oýulyp ýasalan birnäçe ybadat edilýän hüjreler bar. Binanyň gurluşy bilen birlikde basgançagyň diwarlaryna çekilen freskalar hem ünsüňi çekýär. Olarda Hatşepsutyň durmuşyna we hökümdarlygyna degişli epizodlar we başga ýurtlara (Punt ýurdy) guralan söwda kerwenleri şekillendirilipdir. Söwda kerwenleri dünýäniň çar künjünden bu ybadathana her dürli güller we agaç nahallaryny getiripdir. Olardan her dürli

melhemler ýasalypdyr. Taýýarlanan melhemleriň diňe aýal-gyzlara niýetlenen melhemlerdigi barada rowaýatlar bar. Diňe şunuň özi hem Hatşepsutyň näzik duýguly zenan bolandygyna yşarat edýär.

Hatşepsut Pant ýurduna bir söwda kerwenini ýollapdyr. On baş sany uly gämi Gyzył deňizde 380 km ýol aşypdyr. Ybadathananyň diwarlarynda bu ýöriş jikme-jik ýazylan ýagdaýda biziň günlerimize gelip ýetipdir. Afrikanyň merkezlerinde ýaşaýan taýpalara ilkinji gezek duş gelnipdir we olar barada söz açylypdyr. Hatşepsutyň dolandyran Müsüri bütin bularyň hötdesinden gelip, üstünlik gazanypdyr. Diňe baý we güýçli döwlet şol döwürde bular ýaly uzak wagtlaýyn we kyn ýörişi amala aşyryp bilerdi.

Hazynadar Ti nubiýalylara garşy uruşa Hatşepsutyň hem gatnaşandygyny ýazypdyr. Onuň goşuna ýolbaşçylyk edýärkä juda işeňňir we idealist zenandygy gürrüň berilýär.

Patyşalar jülgesiniň iň jümmüşindäki mazar Hatşepsutyň mazarydyr. Onuň mazaryna ýetmek diýseň kyn bolupdyr. Guburyň diwary ýokary hilli mermerden ýa-da granitden däl-de, ýönekeý dag daşyndan örülipdir.

Hatşepsutyň mazarynda Senmuty-da gözläpdirler, emma tapmandyrlar.

Mazardaky iki mummyýalanan jesediň biri Hatşepsut, beýlekisi-de onun kakasydyr. Guburyň otagynda gyzył reňkli ýakutdan ýasalan iki tapylyp, başga hiç hili hazyna tapylmadyr.

■ Näme üçin Hatşepsutyň adyny taryhdan öçürmek islediler?

Hatşepsutyň ölüminden soň Tutmos III faraon tagtyna oturdy. Täze faraon şol bir wagtyň özünde güýçli serkerdedi. Hatşepsutyň şalyk süren döwründe gurnalan on ýedi ýörişiň on ýedisine-de ol ýolbaşçylyk edipdi. Şonuň üçin ol Hatşepsut bilen gowy dil tapyşdy. Olar tä Hatşepsutyň Gyzył ybadathanasy ýumrulýança, köp suratda şärikdeş hökümdarlar hökmünde şekillendirildi.

Soňra oslagsyz kabul edilen karar bilen Hatşepsutym ady ähli ybadathanalardan öçürilip aýryldy we onuň ýanyndaky erkekleriň

atlary ýazyldy. Näme üçin beýdildikä diýen soraga şeýle jogap bermek bolar: Bir zenanyň faraon bolup bilme mümkinçiliginiň bardygyny, aýratynam şular ýaly üstünlik gazanyp halk köpçüligi tarapyndan goldanylmagyny ýokuş gördüler. Taryh täzeden ýazyldy we bu täze taryhda Hatşepsutyň orny ýokdy...

■ **Ýöne bir zady ýatdan çykardylar. Taryh hakykata alyp barýan ýeke-täk ýol dälidi...**

Hatşepsutyň ýigrimi iki ýyllyk şalygynyň galdyran yzy onuň öz elinden çykan erkekler tarapyndan ýeg bilen ýegsan edildi. Ýogsa-da Tutmos III ýigrimi ýyllyk hökümdarlyk döwründe näme üçin Hatşepsutyň yzlaryny ýok etmäge çalyşdyka? Hawa, ol zenandy zenanlygyna, emma bu ýeke-täk bahana dälidi.

■ **Iň owadan ybadathana Hatşepsutyň ybadathanasydy. Bu göz gamaşdyryjy we gurlan döwründe reňki gyzyň ybadathana soňky faraony ynjalýkdan gaçyrdy**

Müsüriň ähli arhitektura ýadygärlikleriniň içinde iň köp syýahat edilýän bu taryhy bina diňe özüne çekiji güýji bilen däl, eýsem, inçeligi, estetiki gözelligi, melhem taýýarlap berme taýdanam beýleki ybadathanalardan görnetin tapawutlanýardy. Nähili geň: ony taryhdan ýok etmek islänleriň ady bu gün ýalandan-çyndan tutulmaýarka, onuň ady biziň günlerimizde ähmiýeti diýseň artýan tebigy melhemleriň önbaşçysy hökmünde gaýtadan şöhratlanýar. Gysgaça aýdanda hakam, nähagam öz ýerini tapýar. Özem onuň ady ýok edilen taryhyň üsti bilen däl-de biohimiki barlaglaryň üsti bilen biziň günlerimize gelip ýetdi. «Ýagşydan at galar, ýamandan set» diýleni.

Hormatlamak bilen:

Professor Nazan Apaýdyn DEMİR.

12.08.2014 ý., Mugla.

Terjime eden: Has TÜRKMEN. Zenan şahsyýetler